

**INSKRYPCJA NAGROBNA KONRADA NIEMCA
W ZBIORACH MUZEUM NARODOWEGO W WARSZAWIE
(PL. 42)**

W zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie znajduje się pochodzący z braniewskiego *Hosianum* niewielki blok białego marmuru (nr inw. 198847) zaopatrzony z jednej strony we fragment antycznej łacińskiej inskrypcji dedykacyjnej, datowanej na czas panowania cesarza Hadriana, na odwrocie zaś zawierający zachowaną niemal całkowicie łacińską inskrypcję nagrobną niejakiego Konrada Niemca, opatrzoną datą 1282 (**Fig. 1**). Obydwie inskrypcje opublikowane zostały przez A. Sadurską,¹ przy czym tekst inskrypcji średniowiecznej, wzmiankowany nieco na marginesie, został podany z pewnymi błędami. Niniejsza, ponowna publikacja tej XIII-wiecznej in-

skrypcji ma na celu po pierwsze ustalenie właściwej jej lektury, po drugie – zwrócenie uwagi na pewne jej osobliwości, po trzecie wreszcie – ostrożną próbę odpowiedzi na pytanie o miejsce pochodzenia zabytku, analiza inskrypcji antycznej bowiem, wobec szczątkowego stanu jej zachowania, nie przynosi tutaj żadnych rozstrzygnięć.

Interesująca nas inskrypcja średniowieczna, zawarta w ośmiu rzędach biegnących równolegle do dłuższego boku marmurowej płyty i rozdzielonych poziomymi liniami, wykonana jest gotycką majuskułą o wydłużonym kroju liter i wysokości tychże wynoszącej 4-5 cm. Jej tekst brzmi:

1. + HIC IACET (CON)RAD(US) TEUTONIC(US) XP(IST)I FIDEL(IS) (ET) DEUOT(US)
2. BEATI NICHOLAI Q(UI) P(RO) REDE(M)PTIONE ANIME SUE
3. HANC ECCL(ES)IAM TOTAM FECIT D(E) SUO P(RO)PRIO RE-
4. P(AR)ARI (ET) MEDIETATEM UINEE SUE RELI(N)Q(UI)D IN
5. ECCL(ES)IA PREDICTA NEC N(ON) MATHEUS CA(M)PSOR EX-
6. SECUTOR IP(S)I(US) PALLIUM Q(UI)DDAM DONAUIT EI-
7. DEM. CUI(US) A(N)I(M)A REQ(UI)ESCAT IN PACE. SUB AN-
8. [NI]S D(OMI)NI MILL(E) CC LXXX II.²

Różnice między lekcją Sadurskiej, a powyżej zaproponowaną są następujące:³ w linii czwartej podaje ona *perfectum* (*reliquit*), w rzeczywistości jest tu forma bardziej osobliwa, mianowicie *praesens*, na dodatek z udźwięcznioną końcówką (*relinquid*, literę *n* reprezentuje znak skrótu ponad literą *i*),⁴ w linii piątej czyta omyłkowo *Campor*,

w linii szóstej zaś rozwiązując skrót podaje lekcję *quoddam*, co jako forma przymiotnikowa byłoby tu poprawniejsze, lecz występowanie analogicznego skrótu jeszcze trzy razy w tym tekście, zawsze w funkcji *QUI* (*qui*, *relinquid*, *requiescat*), wskazuje, że należy czytać tu rzeczownikowe *quiddam*, co znów jest nieco osobliwe. W linii siódmej

¹ A. SADURSKA, *Inscriptions latines et monuments funéraires romains au Musée National de Varsovie*, Varsovie 1953, p. 115-116.

² Polski przekład byłby następujący: *Tu leży Konrad Niemiec, chrześcijanin i gorliwy sługa <kościół ?> św. Mikołaja, który dla odkupienia swej duszy odnowił własnym sumptem cały ten kościół i ofiarował mu (dosł.: pozostawia w rzeczonym kościele) połowę swojej winnicy, a Mateusz Bankier, wykonawca jego <testamentu>, подарował temu <kościółowi> pewną tkaninę. Jego dusza niech spoczywa w pokoju. W roku Pańskim 1282.* Przekład rodzi pewne pytania. Czy rzeczywiście *beati Nicholai* należy rozumieć jako wezwanie kościoła, czy *campor* to jeszcze tylko

zawód, czy już nazwisko, wreszcie czy *pallium* jest po prostu sztuką sukna lub płótna, szatą (płaszczem lub habitem), czy też palką lub, najpewniej, tkanym antependium ołtarzowym?

³ Pomijamy tu różnice wynikające z przyjętej przez Sadurską dla tego tekstu klasycznej ortografii (np.: *animae suae, praedicta*).

⁴ Trudno wy tłumaczyć użycie tu *praesens* inaczej, niż omyłką autora inskrypcji. Natomiast osobliwą końcówkę, charakterystyczną dla łaciny doby Merowingów, nie zaś dla XIII wieku, można chyba zrozumieć, rozpatrując ją w kontekście poprzedzającego *Q(UI)*. Najwyraźniej ostatnia sylaba w *relinquid* brzmiała wykonawcy tak, jak *quid*, do którego to słowa był bardziej przyzwyczajony.

i ósmej wreszcie Sadurska czyta *sub anno Reincarnationis Domini millesimo CCLXXII*. Miejsce to wymaga dokładniejszej uwagi. Inskrypcja bowiem jest tu zniszczona, na końcu linii siódmej widać *SUB AN*, po czym w linii ósmej jest luka wielkości dwóch liter (odłupany róg płyty), za którą wylania się widoczna prawie w całości litera *S*. Następnym słowem jest *Domini* zapisane *DNI* ze znakiem kontrakcji. Zaproponowana przez Sadurską lektura nie daje się obronić, nawet w formie *sub anno incarnationis* (w rzeczy samej prawdopodobnie o tę formułę chodziło autorce), nie można bowiem wyobrazić sobie, że pod lakuną (miejsce na dwie litery!) znalazło by się *no incarnationi*, nie ma też żadnej możliwości tak radykalnego skrócenia tych słów. Przekonujące natomiast wydaje się uzupełnienie lakuny literami *NI*, tak by całość dała się przeczytać jako *sub annis Domini*. Idąc dalej, litery *MILL* ze znakiem suspensji można by przeczytać jako *millesimo*, jednak skoro wcześniej czytamy *sub annis*, lektura taka nie byłaby poprawna gramatycznie. Trzeba tu zatem zaproponować liczebnik główny (*mille*) zamiast porządkowego. Wreszcie omyłkę natury zecerskiej zawiera proponowana przez Sadurską lektura pozostałej części daty, między *L* bowiem i *II* widać trzy, a nie dwa *X*.

Podana wyżej propozycja restytucji lakuny otwiera drogę do pewnych dalszych spostrzeżeń, formuła *sub annis* bowiem jest niezwykle rzadka. Podstawowym sposobem oznaczania daty (nie tylko w inskrypcjach) jest

zastosowanie rzeczownika *annus* w ablatiwie liczby pojedynczej bez przyimka (*anno*), po czym, w przypadku datowania według ery dionizyjskiej, następują przydawki w rodzaju *Domini*, *Dominice Incarnationis*, *incarnati Verbi*, *Gratie*, *Salutis* itp., liczba roku podana jest liczebnikiem porządkowym. *Ablativus* liczby mnogiej (*annis*) pojawia się jedynie w inskrypcjach wierszowanych, a jest to spowodowane tym, że liczebnik porządkowy (typu *millesimo quadringentesimo* itd.) nie daje się włączyć w schemat wiersza (heksametru lub pentametru daktylicznego) i że w związku z tym zastąpić go musi liczebnik główny. Ten z kolei wymaga użycia rzeczownika w liczbie mnogiej.⁵ Używanie w formule datacyjnej przyimka *sub* (*sub anno*, *sub annis*) jest, jak zaznacza Robert Favreau w swoim artykule poświęconym formułom datacyjnym w średniowiecznych inskrypcjach francuskich, charakterystyczne głównie dla Francji południowej.⁶ Rozwijając nieco spostrzeżenia tego uczonego wypada nadmienić, że formuła *sub anno* pojawia się we Francji pięć razy (Toulon –1239; Tuluza –1253; Arles –1286; Gimont, departament Gers –1299; Paryż –1388), zawsze w inskrypcjach niewierszowanych. Formuły *sub annis* zaś, jako najbardziej nas interesujące, musimy poświęcić więcej miejsca. Wśród znanego i opublikowanego materiału epigraficznego, a trzeba dodać, że stan publikacji inskrypcji średniowiecznych w Europie daleki jest od zadowalającego,⁷ spotykamy ją cztery razy. Oto te inskrypcje:

GUIFREDI COMITIS CINERES MONACHIQUE BEATI
ARTIFICISQUE LOCI CONTINET ISTE LAPIS.
FINE SUO IULIUS HUIC FINEM MILLE **SUB ANNIS**
BIS QUATER QUINIS CONTULIT ATQUE IX.

<Castell de Vernet (departament Pyrénées Orientales),
Sant Martí del Canigó, epitafium hrabiego Guifreda, 1049>,⁸

⁵ Najczęściej mamy do czynienia z użyciem rzeczownika *annus* w ablatiwie liczby mnogiej w ramach konstrukcji *ablativus absolutus*. Oto dwa przykłady (obydwa z terenu dzisiejszej Francji):

CRASTINA LUX RAPIT HUNC ASSUMTA MATRE
POTENTIS,
BIS SEPTEM DEMPTIS ANNIS DE MILLE DUCENTIS.

<Elna, katedra, epitafium Wilhelma Jordana, 1186; datę należy obliczyć odejmując 14 (*bis septem*) od 1200 (*mille ducentis*); *Corpus des Inscriptions de la France Médiévale* (dalej: *CIFM*), R. Favreau ed., vol. 11, vol. Paris 1986, p. 60>;

ANNIS TER SENIS DOMINI CUM MILLE DUCENTIS
ELAPSI ISTUM FATA TULERE VIRUM.

<Saint-Rémy-de-Provence, epitafium Guirana, 1218; tym razem, aby obliczyć datę, trzeba dodać 18 (*ter senis*) do 1200 (*mille ducentis*); *CIFM*, vol. 14, Meudon 1989, p. 132>.

⁶ R. FAVREAU, *La datation dans les inscriptions médiévales françaises*, *Bibliothèque de l'École des Chartes*, w druku (profesorowi Favreau dziękuję za udostępnienie mi maszynopisu swojego

artykułu). Favreau podaje jeden wyjątek, którym jest użycie formuły *sub anno* w inskrypcji (1388) z kościoła Saint-Martin-des-Champs w Paryżu. Ze swej strony pragniemy zasugerować, że względne rozpowszechnienie formuły z *sub* na południu Francji może mieć związek z występującym wciąż w tym czasie za Pirenejami datowaniem według tzw. ery hiszpańskiej, gdzie formuły datacyjne często zaczynały się od *sub era* (cf. A. GIRY, *Manuel de diplomatique*, New York 1893, p. 92).

⁷ Właściwie jedynie Francuzi i Szwajcarzy zinwentaryzowali wszystkie zachowane i niezachowane, a wzmiankowane w literaturze, inskrypcje średniowieczne z terenu ich krajów. W pozostałych przypadkach inwentaryzacja bądź to jest mniej lub bardziej daleka od ukończenia (Niemcy, Hiszpania), bądź to praktycznie nie została rozpoczęta (większość pozostałych krajów, w tym niestety Włochy).

⁸ *CIFM*, vol. 11, p. 35; cf.: Catalunya Romànica, A. Pladevall i Font ed., vol. 7, Barcelona 1995, p. 342. W tym miejscu i niżej nazwy miejscowości i wezwania kościołów z terenu departamentu Pyrénées Orientales podane zostały w wersji katalońskiej.

ELNA VIRENS CONDAM, NUNC MARCIDA FLORE CADUCO,
DEBILIS, AMISSO LUMINE CECA IACET.
FLEBILIS ERGO DOLET DE MORTE IACENTIS ALUMNI
NON HABITURA PAREM NEC VIDUATA PARI.
FAMA, DECOR, PROBITAS, QUE SECLA NOSTRA TULERUNT,
MORTE, RAIMUNDE, TUA PRECIPITATA RUUNT.
IDUS OBIS QUINTO IUNII CHRISTIQUE **SUB ANNIS**
UNDECIES CENTUM QUATUOR UNDECIES.

<Elna (departament Pyrénées Orientales), katedra,
epitafium Rajmunda z Mataplana, 1144 >;⁹

TE, PETRE, PETRA PREMIT, QUEM NON A MORTE REDEMIT
MENS BONA, LAUS ORIS, GENUS ALTUM, CULMEN HONORIS.
TE, FERRANDE, QUERI, DECUS, ARCHIDIACHONE, CLERI,
HORA IUBET MORTIS DOMINI SIGNATA **SUB ANNIS**
OCTO QUATER DEMPITIS ET SEX DE MILLE DUCENTIS.
TERCIA LUX IANI PATUIT TIBI IANUA LETI.

<Elna (departament Pyrénées Orientales), katedra,
epitafium Piotra Ferranda, 1162 >;¹⁰

DE VILLA LONGA BERTRANDUM PETRA SIGILLAT.
OSSA LAPIS RETINET, SPIRITUS ALTA PETIT.
MILITAT IN CELIS, QUI MILES IN ORBE REFULSIT,
CUI CORUS ANGELICUS GAUDET ADESSE COMES.
III CESSIT IDUS IUNII **SUB MILLE DUCENTIS**
ANNIS CHRISTI, SUNT QUATUOR INDE MINUS.

<Paça (departament Pyrénées Orientales), Santa Maria del Camp,
epitafium Bertranda z Villa Longa, 1196>.¹¹

Należy zauważyć, że wszystkie wzmiankowane wyżej zabytki pochodzą z terenu jednego dzisiejszego francuskiego departamentu (Pyrénées Orientales, w średniowieczu były to ziemie kilku hrabstw katalońskich, głównie Rosselló i Conflent), a odległości pomiędzy nimi nie przekraczają kilkunastu (Elna – Paça) lub najwyżej kilkudziesięciu (Elna – Sant Martí del Canigó) kilometrów.

W poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie o pochodzenie interesującego nas zabytku (niewątpliwie pochodzi on z ziem *Imperium Romanum*, o czym świadczy antyczna inskrypcja na odwrocie) nie wystarczy sięgnąć po argumenty zawarte w treści inskrypcji nagrobnej, ta bowiem wyklucza jedynie Nadrenię (w związku z przydomkiem Konrada) oraz północną Galię i Wyspy Bry-

tyjskie (w związku ze wzmianką o winnicy), pomocą służyć musi zatem analiza epigraficzna oparta głównie na badaniu formuł oraz typu pisma. Wydaje się ona wskazywać, że inskrypcja Konrada wykonana została na terenie tzw. Katalonii Francuskiej (teren odpowiadający departamentowi Pyrénées Orientales), najprawdopodobniej w hrabstwie Rosselló. Za takim rozwiązaniem przemawiałyby trzy fakty. Po pierwsze: obszar ten był w XII i XIII wieku miejscem bardzo intensywnej produkcji epigraficznej, przejawiającej się głównie w tak wierszowanych, jak i sporządzonych prozą inskrypcjach nagrobnych (znana dziś produkcja epigraficzna tego czasu z terenów sąsiednich, po obu stronach Pirenejów, jest kilka, a nawet kilkanaście razy mniejsza), po drugie: w drugiej połowie

⁹ *CIFM*, vol. 11, p. 58.

¹⁰ *CIFM*, vol. 11, p. 59.

¹¹ *CIFM*, vol. 11, p. 98.

XIII wieku masowo stosowano tu gotycką majuskułę o wydłużonym kroju liter, stylistycznie bardzo podobną do pisma inskrypcji Konrada,¹² po trzecie wreszcie (jest to, jak się wydaje, najważniejszy argument): jedynie tu spotykamy, jak widzieliśmy, formułę datacyjną *sub annis*. Prawdopodobieństwo powyższych przypuszczeń jest z kolei osłabione przez fakt, że w przypadkach cytowanych wyżej mamy do czynienia z inskrypcjami wierszowanymi, w których formuła *sub annis* użyta jest (z jednym wyjątkiem) jako zakończenie heksametru i tym też głównie należy tłumaczyć jej pojawienie się,¹³ podczas gdy inskrypcja Konrada sporządzona jest prozą, która nie wymaga specjalnych metrycznych formuł. Niepokoić też może, że wszystkie cytowane wyżej inskrypcje powstały między połową XI, a końcem XII wieku, a zatem są oddalone od interesującej nas o niemal sto lat.

Jeśli mimo wszystko przyjąć, że inskrypcja nagrobna Konrada pochodzi z Katalonii Francuskiej, można pokusić się o próbę jeszcze dokładniejszego określenia jej proveniencji. Zakładając, że wymieniony w inskrypcji

czyn pobożnego sługi świętego Mikołaja (czyli fundacja remontu kościoła, w którym Konrad potem został pochowany) odnosi się do kościoła o takim właśnie wezwaniu, bez trudu, zważywszy, że wezwanie świętego Mikołaja jest w średniowiecznej Katalonii, podobnie jak w Hiszpanii, bardzo rzadkie, wskażemy taki kościół, dodajmy: jedyny o tym wezwaniu w całej Katalonii Francuskiej przed rokiem 1300. Jest nim kościół Sant Nicolau d'Aiguaviva, znajdujący się na północ od wioski Pontellà (kilka kilometrów od Paçà i kilkanaście od Elny), wzmiankowany po raz pierwszy w roku 1094. W wieku XIII kościół ten został przesklepiony (datowanie sklepienia ustalono na podstawie jego cech stylistycznych)¹⁴ i możliwe jest, że właśnie te prace budowlane zostały uwiecznione jako dzieło Konrada w jego inskrypcji nagrobnej. Marmurowy blok będący jej suportem mógł pochodzić z ruin jakiejś rzymskiej budowli w nieodległej Elnie (starożytne Illiberis) lub jeszcze bliższym Perpinyà (Ruscino). Szczegóły natomiast podróży tego zabytku do Braniewa nie są i prawdopodobnie nie zostaną poznane.

TOMASZ PŁÓCIENNIK

INSCRIPTION ON THE GRAVESTONE OF CONRAD THE GERMAN
FROM THE COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM IN WARSAW

SUMMARY

In the collection of the National Museum in Warsaw, there is a slab of white marble (numbered 198847), on the first side of which there is a fragment of an ancient Latin dedication inscription, dated to the reign of Emperor Hadrian, and on the other – a well preserved Latin epitaph for Conrad the German (*Conradus Teutonicus*) with the date 1282. The subject of this article is only this 13th century inscription and the goals are: firstly to determine its correct reading (varying in some places from A. Sadurska's edition from 1953), secondly to show some of its peculiarities and thirdly – to try to answer the question about its origin.

We are dealing here with a typical epitaph men-

tioning praiseworthy deeds of the deceased (foundation of a church renovation, donation of a vineyard) and the name of the executor of his will. A peculiar dating formula *sub annis Domini* is worth referring to. Such a formula appears only in four inscriptions in verse (from 11th and 12th centuries), in the area of the so called French Catalonia (department of the Pyrenees Orientales).

The 12th and 13th centuries are period of rich epigraphic production in this area. The lettering of Conrad's epitaph is almost identical with a gothic majuscule, popular in this area in the second half of 13th century. Taking this into account, it is only natural to look for the origins of the artefact in question in this area.

¹² *CIFM*, vol. 11, *passim*. Prawdą jest, że w 2. połowie XIII wieku majuskuła gotycka stosowana była powszechnie na całym zachodzie Europy, jednak proporcje liter i szczegóły stylistyczne wykazują pewne zróżnicowanie topograficzne. W przypadku Katalonii Francuskiej stoimy w obliczu niezwykle licznych

inskrpcji stylistycznie bardzo podobnych do inskrpcji Konrada.

¹³ Wyrażenie *sub annis* jedynie dwa razy pojawia się w łacińskiej poezji klasycznej (Owidiusz, *Metamorfozy*, 12, 183; 13, 596) i w obydwu przypadkach właśnie kończy heksametr.

¹⁴ *Catalunya Romànica*, vol. 14, Barcelona 1993, p. 313.

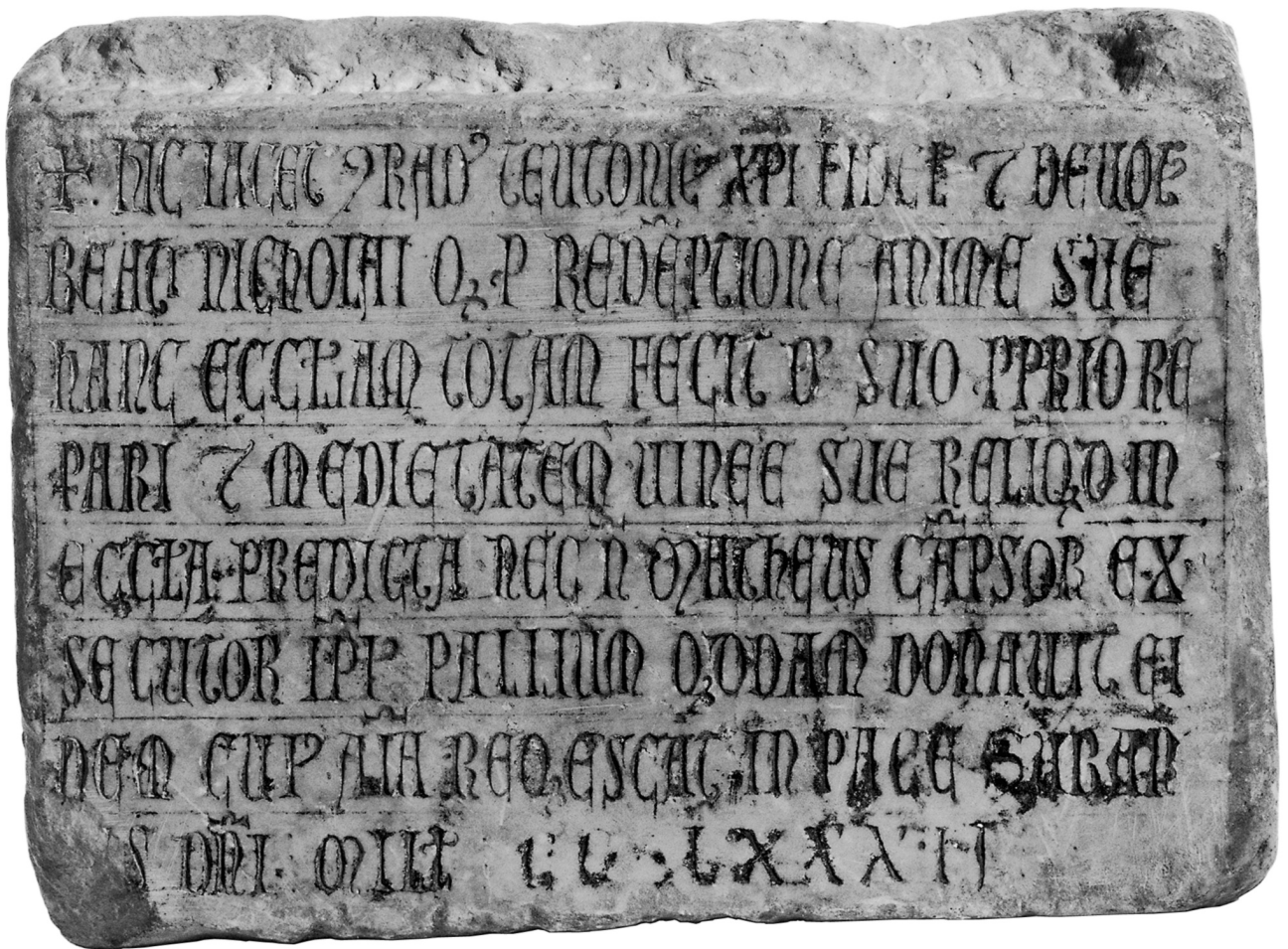

Fig. 1. Inskrypcja nagrobna Konrada Niemca, 1282, Muzeum Narodowe, Warszawa (nr inw. 198847).